

===== Koós Levente =====

/// „A Népstadion jelentős részét elborította az égő papír”

Kollektív erőszak és futball Magyarországon
1956 előtt és után

„Munkatársunk beszámolója szerint a forgalom teljesen leállt a népligeti állomásnál, csak a felüljárón haladtak járművek. A metrófeljárót kordonokkal zárták le a rendőrök (nagyjából 150 fő), akik pajzzsal is igyekeztek védeni a metróból feljövőket. Körülbelül kétezer FTC-szimpatizáns várta lila »kollégáikat«, a kordonokat rángatva. A vendégszurkolók megérkezésekor – ahogy várható volt – elszabadult a pokol, többek között petárdákkal, füstbombákkal és üvegekkel fogadták az újpestieket. A fradisták pont dobótávolságban voltak a feljárótól, így a rendőrök könnygáz segítségével fokozatosan kiszorították őket a kereszteződésből. Előállítás biztos, hogy lesz, hiszen egy rendbontót a földön húztak végig a hatóság emberei, akik kutyákkal és hangosbeszélővel próbálják helyreállítani a rendet.”¹

Ha a futballerőszak² témájában szeretnénk diskurzust kezdeményezni, biztosak lehetünk abban, hogy a többség a fenti idézetben olvasható erőszakcselekményekhez hasonló szurkolói rendbontásokra, összecsapásokra, vandál cselekedetekre gondol. De igazuk van-e azoknak, akik kizárólag a huszadik század utolsó évtizedeiben kialakuló futballhuliganizmussal azonosítják a futballerőszakot, és annak manifesztálódását két, egymással erőszakos aktusba lépő ellenséges szurkolócsoporthoz kötik? Természetesen igen, de közel sem teljes mértékben.

Közhely, hogy a futball par excellence erőszakos, középkori kialakulása óta számos alkalommal tiltották a meccsek megrendezését, a 19. századtól fogva pedig

1 = = FTC–Újpest: Petárdazápor fogadta a vendégszurkolókat. https://www.nemzetisport.hu/labdarugo_nb_i/ftc-ujpest-petardazapor-fogadta-a-vendegszurkolokat-2225087# (utolsó letöltés: 2020.05.20.).

2 = = A futballerőszak fogalmán azokat a futballmezőben létrejövő erőszakos cselekményeket értem, amelyek szoros értelemben nem kötődnek a játékhoz, így a játékterhez sem, de megjelenésük mégsem választható el az adott sporteseménytől.

szigorú szabályrendszerek segítségével igyekeztek kordában tartani a futballpályán és a lelátókon kialakuló erőszakos konfliktusokat. Az elmúlt évtizedek erőszakra fókuszáló társadalomtudományi kutatásai mindazonáltal lehetővé teszik számunkra, hogy a futballerőszakot az általános közvélekedésen és rendészeti problémán túl jóval tágabb keretek között értelmezzük.³ Bár az erőszak kétségkívül az egymással rivalizáló szurkolók, illetve a drukkeres és a rendvédelmi funkciót betöltő csoportok között a leglátványosabb, valójában az a futballmező⁴ minden szereplője között létrejöhet, és sokszor létre is jön. A közelmúltban Szegedi Péter foglalkozott tudományos igénnyel a debreceni sportegyesületek történetére fókuszáló könyvében⁵ a futballerőszak második világháború előtti megjelenésével. Módszertani megközelítései relevánsak lehetnek az 1945 után megváltozott futballmezők struktúráinak vizsgálatánál is, ezért azokat a későbbiekben magam is használni fogom.

Fontos leszögezni, hogy a futballerőszak során nemcsak a testre irányuló konkrét, fizikai erőszakot kell figyelembe vennünk, hanem minden olyan erőszaktypust és -formát is, amely az elmúlt időszakban a történelemtudomány látószögébe került. Azért is van szükség a test integritását megsértő fizikai erőszak mellett az erőszak egyéb formáinak vizsgálatára is, mert a tárgyalt események időintervalluma részben egybeesik a magyarországi egypártrendszer 1956 utáni történetével. A Rákosi-rendszerben politikai eszközként használt intézményes erőszak részben megváltozott 1956 után: a forradalom megtorlását követően az elnyomó jellegét természetesen mindvégig megőrző Kádár-rendszer a nyílt erőszakot a rendszer válságáig jórészt kerülte, mindamelllett számos erőszakformát alkalmazott a társadalmi elégedetlenség elfojtása érdekében. A rendszer e sajátsága miatt pedig félrevezető, ha kizárólag a fizikai erőszakot vizsgálva várunk válaszokat a pártállam és a társadalom konfliktusairól feltett kérdéseinkre, beleértve a futballmezőn belüli erőszakot is.⁶

Tanulmányomban a magyarországi szovjetizálás utáni futballerőszak megjelenési formáival foglalkozom. Fő kérdésem, hogy az alapvetően állambiztonsági és pártiratokban az erőszakformák mely típusai jelennek meg a futballal kapcsolatosan. Mit mondanak nekünk ezek az erőszakaktusok a társadalom mikroszintjein létrejövő és a diktatúrával szembeni ellenállási formákról? Milyen tágabb politikai és társadalmi következtetéseket vonhatunk le a futballerőszakból? Mely erőszaktypusok jellemzők a hatalmon lévők és melyek a szurkolók megnyilvánulásaira?

Az egypártrendszer futballjával kapcsolatban elterjedt vélekedés, hogy a meccsek alkalmával az utca nem vált háborús övezetté. Ez természetesen nem igaz: a kommunista diktatúra történetében bőven találunk olyan sporteseményeket, amelyek után

3 = = A kérdés összefoglalására lásd: Tomka, 2018.

4 = = A futballmező fogalmán, Szegedi Pétert követve, azt a társadalmi szférát értem, amelynek szereplői folyamatos konfliktusokat generálva küzdenek a mező feletti uralomért.

5 = = Szegedi, 2014.

6 = = Tomka, 2018: 175.

a szurkolók kollektív erőszakelkövetőkké váltak. Ezek közül kettőt most részletesebben is bemutatok.

= = „Aki magyar, velünk tart!”

A kollektív emlékezetbe a magyar futball Mohácsaként beépülő berni döntő után Budapest utcáin 1954. július 4. és 7. között a Rákosi-rendszerben korábban nem tapasztalt tüntetéshullám söpört végig. Mivel az eseménysorozat dokumentációjának egy részét a korábbi években már publikálták,⁷ én csak egy rövid összefoglalót adok a történések legfontosabb, a kollektív erőszak vizsgálata szempontjából releváns helyek kiemelésével.

Egy órával az elveszített világbajnoki döntő lefújása után közel négyezer fő gyűlt össze az akkori November 7. téren (ma Oktogon), ahol az egyre radikálisabban felépő tömeg Sebes Gusztáv leváltását követelte, valamint Puskás Ferencet szidalmazta. A korabeli rendőrségi feljegyzések szerint sem a karhatalom, sem a politikai rendőrség nem állt a helyzet magaslatán: a folyamatosan duzzadó tömeget sem megfékezni, sem feloszlatni nem voltak képesek, sőt sokan a rendőrök közül – csalódott futballszurkolóként – a tüntetőkkel szimpatizáltak. A tömeg az éjszaka során a November 7. térről először az Országos Testnevelési és Sportbizottság (OTSB) székházához vonult (ez a mai Hold utcában volt), majd a Körútra kifordulva a Blaha Lujza tér felé vették az irányt, miközben a buszok és trolibuszok oldalát ököllel verték. A Blahán kettévált a tömeg: egy része a *Népsport* Baross téren található kiadója, másik része a Rádió székháza felé folytatta útját. Miután a frissen nyomott sportlap is megerősítette a keserű tényeket, a Baross téren lévők is a Rádióhoz mentek, ahol az épület államvédelmi biztosítása ellenére a tüntetők betörték az épület kapuját, majd körülbelül 150–200 fő az udvarra özönlött azzal a szándékkal, „*hogy a rádión keresztül Sebesnek és Puskásnak üzenjenek: »ne jöjjenek haza, mert ki lesznek végezve«.*”⁸ A tüntetőket végül sikerült kiszorítani a Rádió területéről, hajnali fél kettő körül pedig a Rákóczi téri oszlatással, igazoltatással és előállításokkal ért véget az éjszaka.

A rendőrségi jelentés szerint azonban az akciók másnap folytatódtak: „*Július 5-én, már a délelőtti órákban voltak csoportosulások a Nemzeti Színház előtt, a körúti totózó helyiség előtt. Este, kb. 20 órára, már kb. 3–4.000 ember verődött össze és ez a tömeg még egyre növekedett. A tömeg hangulata mind emelkedettebb lett, állandóan tüzelték egymást Sebes és Puskás ellen, nevezettek kivégzését hangoztatva, valamint azt hogy »aki magyar, velünk tart!« Ellepték a József körutat, a Nemzeti Színház környékét, majd a Szabad Nép székház előtti területet. A Szabad Nép székháznál sportújságot követeltek, egyben az egész jelzett terület közlekedését, szabad forgalmát megbénították. A közlekedés és a közrend helyreállítása céljából a rendelkezésünkre álló, kb. 200 főnyi karhatalommal a tömeget a fenti területről eloszlattuk. A tömeg azonban a Rákóczi*

7 = = Lásd Majtényi, 2010: 133–141.

8 = = BFL VI.12.a.1. Jelentés, 1954. augusztus 14.

útra és a Lenin körútra ismét összetömörült, sőt időközben kb. 8–10.000 főre emelkedett, az említett két útvonalon felvonulást rendeztek, továbbra is Sebest, Puszkást gyalázták, és [az] útjukba kerülő villamosok áramszedőjét lebúzták, autóbusz ablakot törtek be és egy személyautót felborítottak, a totózó ablakait betörték. A tömeg a továbbiakban, részben az OTSB, részben a Stúdió elé nyomult, ahol újabb karhatalmi erő közbenjöttével megakadályoztuk az épületekbe való behatolást és oszlatni kezdtük a tömeget. A tömeg innen el is oszlott, de visszament a Nemzeti Színházhoz és ismét a Rákóczi utat és Lenin körutat lepte el. Az itt is közben kb. 4–500 főre emelt karhatalmi erővel a főútvonalokról a kisebb mellékutakba szorítottuk a tömeget, így a kisebb csoportokat 23–24 óra körüli időben sikerült teljesen feloszlítani. A feloszlítás – tekintettel a tömeg felizgatott hangulatára – nem ment simán, több ízben a tömeg és a rendőrség közötti összeütközésre került sor.”⁹

Július 6-ra a karhatalom és az államvédelem olyannyira összeszedte magát, hogy a preventív eljárásoknak (a tüntetés helyszíneinek biztosítása) köszönhetően sikeresen akadályozta meg komolyabb tömeg összeverődését, bár összecsapásokra így is sor került a karhatalommal. Az elvesztett döntő utáni utcai eseménysorozat dramaturgiája július 7-én újabb helyszínnel bővült: a felbőszült tömeg (körülbelül 3 000 fő) a berni vesztesek fogadására a Keleti pályaudvaron gyűlt össze, de a kiérkező karhatalom feloszlatta a tömeget. (A rendőri jelentések megjegyzik, hogy a korábbi napokhoz képest a pályaudvarnál tapasztalták a legkisebb ellenállást a feloszlátandó tömeg részéről.)

A pesti humor által már akkor „focialista forradalomnak” aposztrofált eseményeket a két évvel későbbi forradalom előzményének szokás tekinteni, legalábbis ami a tömeg mozgásának és cselekvéseinek forogatókönyvét illeti. A közös vonások közül kiemelhető a Rádió épületéhez vonulás és a fő követelések beolvasása igényének erőszakos kifejezése, a tömeg verbális kifejezésmódjának hasonlósága („Aki magyar, velünk van!”, „Vesszen Puszkás, vesszen Sebes”), valamint a *Szabad Nép* székháza előtti tüntetés. További hasonlóságoknak lehet tekinteni az utcán megjelenő plakátokat, valamint a tömeg kettéválását, majd újraegyesülését.

Charles Tilly szerint akkor beszélhetünk kollektív erőszakról, ha a csoportosan elkövetett cselekedetek fizikailag sértenek meg személyeket vagy tárgyakat, az elkövetők között pedig, ha átmenetileg is, de fennáll valamiféle együttműködés.¹⁰ Az amerikai szociológus a kollektív erőszak három alapformáját különböztette meg (kompetitív, reaktív és proaktív), bár ezek az alapformák egyes esetekben keveredhetnek.¹¹ A berni döntő után lezajlott utcai zavargások bármennyire is mutatnak hasonlóságot az 1956-os forradalom egyes epizódjaival, mégsem tekinthetők proaktív jellegű megmozdulásnak. A csalódott szurkolók demonstrációja nem rendelke-

9 = = Uo.

10 = = Tomka, 2018: 178.

11 = = Fónagy, 2020: 1168.

zett tudatos és megtervezett koordinációval (ezt bizonyítja a tömeg útvonala, többszöri szétválása), nem volt felvértezve világos ideológiával,¹² a tömegakciókban résztvevők száma pedig a báméskodókkal együtt sem haladta meg a tízezezret, ezáltal a tüntetők létszáma a több mint másfél milliós Nagy-Budapest népességszámához viszonyítva nem tekinthető olyan komoly tömegnek, amely a proaktív jellegű kollektív erőszakaktusokat jellemzi. Emellett az sem jelenthető ki, hogy az eseményekben résztvevők erőszakos megmozdulásai a rendszer erőszakos megdöntésére irányultak volna. A csoportosan elkövetett erőszakos akciók az okozott károk és a sérültek számát tekintve nem tekinthetők jelentősnek, annak ellenére, hogy a megmozdulás-sorozat volumenét tekintve a politikai rendszer történetén belül csak 1956-hoz mérhető.

1954 nyarának eseményei azokhoz a reaktív erőszakos tömegmozdulásokhoz hasonlítanak, amelyeknek tipikus megjelenési formái a kora újkori éhséglázadások, az adószedések vagy sorozások elleni megmozdulások, illetve a 19. századi géprombolások.¹³ Ezek a megmozdulások jellemzően valamilyen nagyszámú embert vonzó rendezvény során jönnek létre (vásárok, fesztiválok, ünnepi események), nem rendelkeznek formális vezetővel, nincsenek megszervezve és előkészítve, „*mivel végrehajtói azonos morális alapról ítélik meg az adott helyzetet, egységes fellépésükkel a – szerintük – a régisége által legitimált, ezért szemükben egyedül igazságos rendet állítják helyre.*”¹⁴ Eszerint a berni döntő utáni utcai eseményekben résztvevők motivációit értelmezhetjük úgy is, hogy számukra az 1948–49 előtti futballsisztéma jelentette azt az igazságos rendet, amelyet visszaállítani kívántak.

Július 4-re a kommunista pártvezetés nagyszabású ünnepséggel készült: a várhatóan világbajnoki címet hozó döntőt követően százezer ember jelenlétével számoltak a Felvonulási téren, a résztvevőknek az állam ingyen alkohollal és élelemmel kedveskedett volna.¹⁵ A döntővel egy időben a Népstadionban atlétikai versenyt rendeztek, amelynek végeztével a közönség élőben hallgatta meg a helyszínen a mérkőzés rádióközvetítését. Vagyis a döntő napján Budapesten adottak voltak a feltételek a tömeg gyors létrejöttéhez, ráadásul úgy, hogy a legnagyobb szabású tömegrendezvényt éppen a politikai vezetés hívta életre.

A tüntetések után keletkezett korabeli rendőrségi iratok is arról számolnak be, hogy a 4-én kirobbant demonstráció spontán módon zajlott le. Kopácsi Sándor, a Belügyminisztérium Budapesti Főosztályának vezetője jelentésében azt írja, hogy a „*vasárnapi tüntetés a rendőrséget váratlanul érte és ebből kifolyólag az intézkedések sem voltak elég hathatósak.*” Ez magyarázta, hogy Budapesten összesen csupán

12 = = Gyáni, 2017: 13.

13 = = Uo. A téma klasszikus feldolgozása a Tilly által is gyakran idézett Hobsbawm, 1974.

14 = = Fónagy, 2020: 1169.

15 = = Majtényi, 2010: 134.

46 közrendvédelmi rendőrt tudtak két órával a tüntetés kezdete után a helyszínre szállítani és ott a rend helyreállításában alkalmazni.¹⁶

Tilly különösen sűrűnek ítéli meg a reaktív erőszakformák megjelenését akkor, amikor az állam olyan erőforrásokra támaszt új igényt, amelyek fölött addig alapvetően a kisebb közösségek rendelkeztek.¹⁷ Bizonyos értelemben a futball is ilyen erőforrásnak tekinthető. Az 1926 óta gazdasági és társadalmi tekintetben profeszszionális keretek között működő magyar klubfutballt a világháború után szovjet mintákat követő kommunista sportirányítás fokozatosan gleichschaltolta.¹⁸ Ezáltal alapjaiban változtatta meg a futballmezők struktúráját, és a már meglévő, hagyományos polarizációs dimenziókat¹⁹ átalakította, illetve egyesek eltüntetésével újakat hozott létre. Mindezeket csak egy drasztikus, a klubok jelentős részét érintő átalakítási-átszervezési modell alkalmazásával érthette el, amelynek segítségével a sportegyesületek nemcsak eredeti gazdasági és társadalmi bázisukat, hanem legmarkánsabb identifikációs jellemzőiket is elvesztették. Ennek leglátványosabb eredménye a Ferencvárosi Torna Club (FTC) átszabása volt: nevét és zöld-fehér színét megváltoztatták, és az Élélmezési Dolgozók Országos Szövetségének alárendelve a hagyományos keresztény-jobboldali identitás elhallgatása mellett a propagandában a feldolgozóiparban dolgozó szocialista munkásság csapataként kezdtek hivatkozni rá.²⁰ Nyilvánvaló, hogy az átalakításhullám a többi sportegyesület szurkolóit is érzékenyen érintette, de népszerűsége és szurkolótáborának nagysága miatt a ferencvárosiak fejezték ki véleményüket a lehangosabban.²¹

Több okunk is van azt feltételezni, hogy az 1954. júliusi eseményeket nem kizárólag a döntő eredménye miatti elkeseredés, hanem határozott rendszerellenes attitűd is kiváltotta.²² Kopácsi Sándor jelentése – mindamelllett, hogy az általa írt szöveg a hatalmon lévők értelmezését adja vissza – azt a meglátást tükrözi, hogy a hatalom erőszakos megdöntéséről, vagyis forradalmi kísérletről nem, de a diktatúra működését kritizáló megnyilvánulásról mindenképpen érdemes beszélni. *„A tüntetésre és a felvonulásra jellemző volt általában, hogy bár demokrácia ellenes kijelentés nem hangzott el, de az ellenség a helyzetet ügyesen kihasználva, »hazafias« jelszavakkal igen sok dolgozót megfélemeztek. Pl. 6-án olyan plakátok jelentek meg, hogy: »Aki magyar,*

16 = = BFL VI.12.a.1. Jelentés, 1954. július 14.

17 = = Tilly, 1977: 158.

18 = = Takács, 2014: 15.

19 = = Szegedi Péter az 1945 előtti futballmezők struktúráját vizsgálva négy nagyobb polarizációs dimenziót különböztetett meg: felekezeti/etnikai; politikai; regionális; gazdasági/ideológiai.

20 = = Koós, 2019: 16–17.

21 = = Mind a Fradi-szurkolók jelentős létszámára, mind vehemens szurkolási szokásaikra maga Kádár János is felhívta párttársai figyelmét 1957 őszén. Az első titkár felszólalását közli: Takács, 2018: 92.; Koós, 2019: 54.

22 = = Romsics, 1999: 374.

velünk tart!« Ezenkívül meg lehetett állapítani, hogy bizonyos mértékig a rendőrséggel, mint az államhatalom szervével szemben provokáltak, s ezzel lényegében a tüntetésnek ellenséges tartalmat adtak. Pl. rendőröket megvertek, az egyik rendőr kezét megszúrták, becsmérő kijelentéseket tettek, a gyülekezési szabadságra hivatkoztak, s arra, hogy nem az államhatalom ellen szervezkedtek. Az ellenséges tartalmat bizonyítja az a tény is, hogy néhány tüntetőnél tört, botot, jégcsákányt találtunk.»²³

Hipotézisemet elsőként egy emocionális jellegű érveléssel igyekszem alátámasztani. A kollektív erőszak kutatása során nem elhanyagolható tényező az erőszakos cselekményeket elkövető csoportok érzelmeinek vizsgálata, azok leíró jellegű megközelítése. Nyilvánvaló, hogy a futballszurkoló elkeseredik, ha csapata vereséget szenved, és ennek bizonyos keretek között hangot is ad. (Magáról a keretről később még lesz szó.) Nincs kétségünk afelől sem, hogy 1954 nyarán ez a vereség szinte az egész magyar sportközönséget egyformán érintette. A látható-tapasztalható érzelmi megnyilvánulások arról árulkodtak, hogy a futballszurkolók úgy érezték: a legyőzhetetlen Aranycsapat mítosza csak egy politikai áruhály folytán válhatott semmivé.

Az ötvenes években uralkodó terror, a társadalomra kényszerített igazságtalanságok elől valóságos menekülést jelentett a futball: a stadion gyepén a kinti világ viszonylagosságáival és kiszámíthatatlanságával szemben igazságos küzdelem zajlik. A vetélkedő felekre ugyanazok a szabályok érvényesek, a győzelemhez ugyanakkora játékmező és ugyanakkora számú játékos áll rendelkezésre, és az a csapat győz, amelyik több találatot szerez. *A kis magyar „focialista forradalom”* című esszéjében így fogalmazott ezzel kapcsolatban Ember Mária: *„Az elvágyódás tünete volt ez egy igazságosabb világba, ahol tiszta játék folyik, nem cinkelt lapokkal kártyáznak.»²⁴* Ezeket a cinkelt lapokat tekinthetjük annak az ötven Mercedes típusú, kormányzati szerepet betöltő személyautó metaforájának, amelyek ebben az időben jelentek meg Budapest utcáin. A csalódott tömeg gyorsan kapcsolatot talált a nyugatnémet győzelem és a nyugatnémet autómárka között: *„Ezért olyan határtalan, olyan eltűzött a kétségbeesés, a düh, ha a szurkolók becsapottnak érzik magukat, netán bundára gyanakodnak. »Már megint átverték minket!« – mármint azok, akik különben is orrunknál fogva akarnak vezetni, akik szemében a politika elsőbbsége szent, s nem a játék tisztasága.»²⁵*

Ebből egyenes úton következik a hipotézisemet alátámasztó második tényező: a kommunista sportmozgalom monopolizáló tevékenysége és a hatalom birtokosainak lelátókon való rendszeres megjelenése, valamint az egyesületi organizáció teljes bekebelezése 1954 nyaráig elmosta azokat a határvonalakat, amelyek korábban a politika és a sport között húzódtak. A hatalom a futballt, azon belül is elsősorban az Aranycsapat sikereit meglóvagyolva igyekezte magát a társadalom szemében

23 == BFL VI.12.a.1 (20. kisdoboz). Jelentés, 1954. július 14.

24 == Ember, 2001: 41.

25 == Uo.

népszerűvé tenni.

Az is egyértelmű, hogy nemcsak a sportrajongók, de a párt vezető politikusai sem számoltak egy fontos tényezővel: a labdarúgópályán vereséget is lehet szenvedni. Ezzel a vereséggel pedig a berni döntő estéjén a kommunista párt elvesztette egyik legfontosabb legitimációs forrását. Ezért fordulhatott elő, hogy a tüntetések kavalkádjában kifejezésre jutó jelszavak némelyike alkalmasnak tekinthető a párturalom illegitim jellegének hangsúlyozására. A „Vesszen Puskás!” és a „Vesszen Sebes!” rigmusok nem kizárólag a csapatkapitánynak és a szövetségi kapitánynak szóltak, hanem a honvédelmi miniszterrel kifejezetten jó viszonyt ápoló „kiskirálynak” vagy a párt-hűségét és kommunista meggyőződését mindenek fölé helyező sportkorifeusnak. Röviden: a népharag által pellengérré állított sportoló és sportvezető nem csupán eredeti funkciójuk, hanem a hatalommal való jó kapcsolataik és politikai becsatornázottságuk miatt kerültek a sérelmek kereszttüzébe. A tömeg rajtuk keresztül a hatalomnak is üzent.

A Budapest utcáin tüntető tömegben a politikai rendőrség a fővárosi klubok szurkolói közül egyedül az FTC (akkor Kinizsi SE) drukkereit azonosította: „*Váltak közöttük többen, akik ismert Kinizsi »B« közép drukkerek.*”²⁶ Ez a megállapítás újabb okot adhat arra, hogy az eseményeket rendszerellenes megmozdulásoknak is tekinthessük. Bár a Rákosi-rendszerben keletkezett állambiztonsági iratok között ma nem áll a kutatók rendelkezésére olyan dokumentum, amely közvetlenül az FTC szurkolótáborával foglalkozna, a fennmaradt iratanyagok azt bizonyítják, hogy a sportvezetés a klubot és annak szimpatizánsait potenciális ellenségként kezelte.²⁷ Nyilvánvaló, hogy szoros összefüggés van a berni döntő utáni rendőrségi jelentések fradistákra vonatkozó megállapítása és aközött, hogy kora ősszel a budapesti pártbizottság és a Budapesti Testnevelési és Sportbizottság (BTSB) is foglalkozott a klub renitens szurkolóival, sőt előbbi írásos jelentést is kért az egyesület választmányától. Az egyesület egyik vezetője a szurkolók létszámának tendenciózus gyarapodása miatt a dokumentumban szabályosan bocsánatot kért a sportbizottságtól: „*Magyarázható még közönségünk létszámbeli emelkedése azzal is, hogy 1950-ben kiváló labdarúgó csapatunkat meggyöngítették az akkor fennálló átigazolási rendelkezések. Megkérdezésünk és beleegyezésünk nélkül több válogatott sportolónkat és a válogatottság színvonalához közeledő versenyzőnket más egyesületekhez igazolták át. Ez a sajnálatos tény egyesületünket komolyan meggyengítette, amely a közönség körében bizonyos elkeseredettséget és az egyesület irányában szármalmat váltott ki. Egyszóval mondva a Kinizsiből tudaton kívül [sic!] mártírt csináltak. Ha az ember az utcán megy és egy erős embert lát, úgy önkéntelenül is a gyengébb pártjára áll, ez is okozza egyrészt egyesületünk táborának erősödését.*”²⁸

26 == BFL VI.12.a.1 (20. kisdoboz). Jelentés, 1954. augusztus 14.

27 == Koós, 2019: 53–55.

28 == BFL XXXV 95.b. 397 őe. Komorettó Béla és Weidemann Károly beszámolója a budapesti pártbizottság Adminisztratív Osztályának, 1954. szeptember 14.

Könnyen elképzelhető, hogy a beszámoló gondolatmenete megerősítette a sportvezetés és azon túl a pártvezetés hipotézisét is, miszerint a Kinizsi-drukkerek létszámának dinamikus növekedése mögött egyfajta rendszerellenes attitűd munkál. Bár az egyesület beszámolója a lelátókon időnként megnyilvánuló szélsőséges magatartások (futball)pszichológiai okait is igyekezett feltárni,²⁹ Sajgál Gyula, a BТSB elnöke nem fogadta el a választmány érvelését: „*Nevezzük nevén a gyermeket, ahogy a fel szabadulás előtt a Vasas mellett való állásfoglalás becsületes politikai kiállást jelentett, ezzel ellenétben most a Kinizsihez csatlakozott újabb tízezrek döntő többsége a sötétben megbújva találja meg a lehetőséget a mai sportvezetés, a mai társadalmi rendszerrel szemben való tüntetésre.*”³⁰ A sportvezető érvelésével szorosban egybecsengenek a júliusi eseményekről készült rendőrségi jelentések közül azok, amelyek direkt (ismert B-közép csoporttagok a tömegben), illetve indirekt (Czibor, Kocsis és Budai éltetése) módon rögzítették a fradisták hangadó szerepét. E három válogatott labdarúgó közül Budai nem lépett pályára a döntőben, Czibor és Kocsis azonban igen. Neveik skandalúsa éppúgy a tömeg hatalommal szembeni protestálását fejezte ki, mint Puskás és Sebes szidalmazása. Hiszen mindhárman úgy voltak a hatalom legerősebb alakulatának, a Budapesti Honvédnak a játékosai, hogy a klubfutball erőszakos átalakításáig, az ötvenes évek elejéig az FTC szurkolóinak kedvencei voltak. Ferencvárosi identitásukat a hatalom legkedveltebb csapatába való áterőszakolásuk után sem adták fel. Amikor a tömeg Kocsist, Czibort és Budait éltette, a sportirányításnak, sőt azon túl magának a politikai rendszernek az erőszakos működését kritizálta.

A berni döntő után lejátszódott budapesti eseményekkel kapcsolatban érdemes szót ejteni azokról a keretekről, amelyek között a kollektív erőszakos cselekmények lejátszódtak. Az egyértelmű, hogy a vereség miatti csalódás kinyilvánítása túllépett azokon a kereteken, amelyek a Rákosi-rendszerben megszokottak és elfogadottak voltak. Ezt bizonyítja a rendőrség és a belügy felkészületlensége, a karhatalmi egységek lassú mozgósítása, a vezetésben uralkodó fejetlenség. Röviden: a hatalom sem a vereségre, sem egy esetleges demonstrációra nem számított.

Az is könnyen elfogadható érv, hogy a „*tömegnyomor, az igazi, tekinthető az 1954 júliusi sporttüntetés egyik kiobbantó okának.*”³¹ Homer-Dixon a társadalmon belüli viszályokat magyarázva kifejti, hogy az emberek agresszióját a frusztráció okozza, amelyet az a tudat hoz létre, hogy vágyaik kiélését valaki vagy valami megakadályozza. „*Az elméletek egy fontos alpontja szerint a frusztrációt és agressziót a relatív depriváció okozhatja, ami akkor jön létre, ha az emberek egyre szélesedő szakadékot érzékelnek az elért megélhetési szintjük (ezt gyakran közgazdasági kifejezésekkel*

29 == „Megállapítható azonban az, hogy a helytelen viselkedés néhány embertől indult ki, akik tudat alatt, vagy tudaton kívül heves vérmérsékletük következtében ragadtatják el magukat, majd a régi »egy bolond százat csinál« közmondás alapján a többieket is magával ragadja.” Uo.

30 == Uo.

31 == Ember, 2001: 41.

*határozzák meg) és a véleményük szerint megérdemelt szint között.*³² Amikor a tüntetések államellenes jelleget öltenek, nemcsak a kihívó csoportok relatív megfosztottság-érzése, hanem sérelem-érzése is emelkedik. Ha a csoport ekkor azt érzékeli, *„hogy az őt körülvevő hatalmi viszonyok szerkezete az ő javára változott, akkor nagyobb lehetőséget érez arra, hogy előadja sérelmeit”* – állapítja meg a kanadai politológus.³³ Vagyis az anyagi javaktól való megfosztottság érzése, a „tömegnyomor” olyan frusztrációt okozott a társadalom egyes rétegeiben, amely csak a Nagy Imre fémjelezte 1953-as enyhülés után találhatott lehetőséget önmaga kifejezésére. A nyílt terror alábbhagyása, az internáló- és munkatáborok kapuinak megnyílása, a koncepciók perек megszűnése sokak számára mind-mind a hatalmi viszonyok szerkezetének megváltozását jelezte. Ebből kifolyólag az elvesztett döntő utáni erőszakos megmozdulások jelentették azt a keretet, amelyen belül a deprivációban élők sérelmeiket kifejezhették.

Amikor július 4-én spontán tömegdemonstráció alakult ki a mai Oktogonon, a csalódott szurkolók átlépték a diktatúra által nyújtott tiltakozási lehetőségek határait, és egy olyan teret hoztak létre, amelyben az erőszakos cselekmények érvényesültek egyéb cselekvési módokkal szemben.³⁴ Gyáni Gábor a kollektív erőszak tárgyi feltételei között kiemelten fontos szerepet szán az urbanizációnak. Véleménye szerint a nagyvárosi nyilvános tér az országos politika által keltett viharok és nem a helyi, lokális konfliktusok színtereként jelenik meg a modern társadalmakban.³⁵ Ez a megállapítás érvényes a júliusi eseményekre is, még akkor is, ha a demonstrációk helyszínei közül feltűnően hiányoznak a kormányzati épületek, a minisztériumok, a pártszékház vagy a Parlament. Viszont az OTSB székháza, a *Szabad Nép* központja vagy a November 7. tér feltűnő közelsége az Andrásy út 60-hoz arra engednek következtetni, hogy a tömegmozdulások helyszínválasztásával a hatalomnak is üzenni akartak. Mindamellet természetesen hangsúlyozni kell, hogy ezek az épületek a szurkolók számára futballhoz köthető jelentéssel is bírtak, vagyis a tömeg utcai akciójával elősorban a sportvezetést és a sajtót vette célba. A helyszínválasztás explicit megnyilvánulása mindenképpen a tömeg azon igénye volt, hogy a sportvezetésnek és a labdarúgóknak a Rádióon keresztül üzenjenek.

Az erőszakot csoportosan elkövetők tekintetében a német történész, Jörg Baberowski szintén a modern társadalom nagyvárosi jellegével kapcsolatosan tesz fontos megállapítást. Szerinte a nagyvárosok tökéletesen alkalmasak arra, hogy *„az emberek kiszabaduljanak a morális kényszerek szorításából, különböző szerepekbe bújhatnak, elrejtőzhetnek egymás elől, és szabad folyást engedhetnek szenvedélyeiknek ott, ahol senki sem ismeri őket.”*³⁶ Tehát a rurális keretekkel szemben a modern nagyvárosok

32 == Homer-Dixon, 2008: 218.

33 == Uo. 230.

34 == Baberowski, 2019: 35.

35 == Gyáni, 2017: 18.

36 == Baberowski, 2019: 81.

nagyobb eséllyel teremtik meg azokat a lehetőségeket, amelyek során a társadalom szereplői erőszakot elkövetőkké válhatnak. Az elvesztett döntő utáni utcai megmozdulások után a rendőrség összesen 472 személyt állított elő, 11 főt adott át az ügyészségnek izgatás, közvagyonrongálás és rendőr elleni erőszak miatt. A többiekkel szemben közbotránnyokozás címén pénzbírságot szabtak ki.

Az elkövetőket a politikai rendőrség irataiban a tömegmegmozdulásokban való részvétel módja és mikéntje szerint három csoportra osztották: a tömeg által bevonzott báméskodók, az elkeseredett és dühös sportrajongók, illetve azok, „*akik lényegében a hangadók voltak s akik a tüntetést megkezdték, fiatal, 16–20 éves jampecok, huligán elemek, akik egyébként is – mérkőzés után – a Rozmaring eszpresszó látogatói és a Nemzeti Színháznál lévő totózó előtt szoktak tartózkodni. Voltak közöttük többen, akik ismert Kinizsi »B« közép drukkerek.*”³⁷ Az 1848-as paraszti mozgalmakban végbemenő kollektív erőszakkal kapcsolatban Fónagy Zoltán a csoportos akciók kiindulópontjainak társas helyszínei közül a kocsmát és a templomot emeli ki, mint olyan közösségi teret, „*ahol a közösség egy része rendszeresen összegyűlt, így a tömegességben rejlő erő megélésére jó alkalmat nyújtott.*”³⁸ Ezt a megállapítást felhasználva elmondható, hogy a politikai rendőrség ugyanezzel a funkcióval ruházta fel a modern közösségi tér szerepét betöltő footballstadiont és totózót. A kocsmá, mint a közösségi lét fontos színtere, még a nagyvárosban is meghatározó maradt a 20. század derekán.

Összefoglalva, a berni döntő után lejátszódott budapesti tüntetéshullámról elmondhatjuk, hogy az események a kollektív erőszak három nagy altípusa közül leginkább a reaktív jellegű aktusokkal rokoníthatók, némi proaktív vonással. A problémát annak a kérdésnek a megválaszolása világítja meg, miszerint az utcára vonuló városi közösség újabb jogok megszerzése vagy régen birtokolt jogok elvesztése miatt fogalmazta meg sérelmeit. Mivel az új, addig nem birtokolt jogok megszerzésére irányuló igényeket tulajdonképpen a forradalom kritériumaihoz kellene sorolnunk – forradalomról pedig természetesen nem beszélhetünk 1954 kapcsán –, indokoltabb az események reaktív jellegét hangsúlyoznunk.

A reaktív jellegű kollektív erőszak tipikus példái voltak a 19. században végbemenő földfoglalások. Ezeknek forгатókönyve nagyon sok esetben megegyezett: a falusiak egy csoportja, akik hosszú éveken keresztül a közös földeken legeltették szarvasmarháikat, gyűjtötték a tűzifát, azzal szembesül, hogy egy újonnan megszerzett jog alapján a helyi hatalmasság bekeríti a közös földeket, és kiszorítja őket onnan. A területtől megfosztottak először figyelmeztetésekkel, majd ennek eredménytelenége láttán erőszakkal lépnek fel, és olyan jogokra hivatkoznak, amiket továbbra is érvényesnek tartottak. A földfoglalásnak ez az alapvető mintája vonatkozott az európai éhséglázadások, géprombolások, adófelkelések vagy a katonai szolgálatra való

37 == BFL VI.12.a.1. Jelentés, 1954. augusztus 14.

38 == Fónagy, 2020: 1180.

bevonulás elleni helyi akciók nagy tömegére is: mind közvetlenül azokat célozták meg, akik az ő értelmezésük szerint indokolatlanul foglalták el vagy próbálták meg elkobozni a helyi közösség értékes erőforrásait.³⁹

Amennyiben elfogadjuk, hogy a futball a különböző társadalmi csoportok identitásának meghatározó eleme és a helyi közösségeken belül releváns értékközvetítő szereppel bír, kijelenthetjük, hogy a pártállam által végrehajtott identitásfosztó klubátszervezést a társadalom jelentős csoportja értékes erőforrásának elkobzásaként értelmezte, és ennek 1954 nyarán az elveszett világbajnoki döntő után markánsan hangot is adott.

== „Csürhe, gyilkosok, újból megmutattátok, kik vagytok”

Az 1956-os forradalmat követően a hatalom ügyelt arra, hogy a pártelit tagjai saját legitimitációjukat ne csak a futballon keresztül próbálják érvényesíteni. Emellett a forradalom hatására – a futballt működtető szisztémát gyakorlatilag érintetlenül hagyva – látványos engedményeket tettek: az FTC nemcsak nevét, hanem hagyományos színeit is visszakarta, csakúgy, mint az МТК, a Budapesti előtagot lecserélve pedig a Dózsából Újpesti Dózsa lett.

A futballmezőn belüli polarizációs dimenziók megváltozásai azt mutatják, hogy a forradalmat követően a mező feletti hatalom fenntartása érdekében a hatalomnak a Ferencvárossal akadt a legtöbb konfliktusa. Ennek legfőbb oka az 1945 utáni sportélet átalakítása volt: a kommunista sportirányítás szemében fasisztának bélyegzett egyesület látványos megregulázása sokakat arra ösztönzött, hogy a Ferencvárossal szimpatizálva időnként a futballmezőn belüli konfliktusokon keresztül fejezzék ki a rendszerrel szembeni ellenérzéseiket.

Emiatt jelenthetjük ki az 1945 utáni polarizációs dimenziókról, hogy a fradisták nézőpontjából a klubjukkal szemben álló szereplők a diktatúra képviselőjeként jelentek meg. De vegyük a dimenziókat sorjában: a két világháború között egyértelműbben megnyilvánuló felekezeti dimenzió tekintetében a fradisták szemszögéből továbbra is az МТК állt a Fradival szemben, de az АVН átmeneti felügyelete⁴⁰ miatt az időnként tapasztalható antiszemita megnyilvánulások határozott kommunista-ellenességgel párosultak még a korai hatvanas években is. A politikai dimenzióban alapvető és markáns változás, hogy a hagyományos értelemben munkáscsapatnak számító Vasas mellett megjelent, sőt 1956 után a dimenzióon belül át is vette a vezető helyet az Újpesti Dózsa – természetesen ismét csak a fradisták értelmezésében. Ennek közismert oka, hogy az újpesti egyesület 1950-től a Belügyminisztérium alá tartozott, a fradisták szemében pedig ily módon a „belügyes” csapat a diktatúra erőszakszervezetének megtestesítőjévé vált. A hatvanas években keletkezett állambiztonsági iratok

39 == Tilly, 1977: 155.

40 == Az МТК 1951–1953 között Бástья SE néven az АVН egyesülete volt.

arról tanúskodnak, hogy a ferencvárosi szimpatizánsok egyre sűrűbben adtak hangot az Újpesti Dózsával szembeni ellenérzéseiknek.⁴¹

A regionális dimenziók tekintetében a hagyományos vidék–főváros konfliktus az erőszakos iparosítás hatásai miatt markánsabb aktuálpolitikai színezetet kapott. Ugyanez mondható el a gazdasági dimenzióról is: a ferencvárosi egyesület tagjai és szurkolói a futballmezőn belül érzékelt gazdasági hátrányait (játékospolitika, pályaeépítési nehézségek, minisztériumi bábáskodás) politikai indokokkal magyarázta, így állítva magát szembe leginkább az Újpesti Dózsával. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a meglátás elsősorban az FTC képzeteit közvetíti felénk, ám a kérdés további tudományos kutatása mindenképpen releváns lehet a téma szempontjából.

A futballerőszak különböző megjelenési formái 1956 után is jelen voltak a magyar labdarúgásban és leginkább a Ferencváros mérkőzésein, illetve azok után öltöttek testet. Az egyesület és azon belül is leginkább a szurkolók között mozgó hálózati személyek nagy száma miatt elegendő állambiztonsági irattal rendelkezünk ahhoz, hogy biztosabb megállapításokat tehesünk az 1956 utáni szurkolók kollektív erőszakos cselekményeiről. Ezek közül egy olyat választottam vizsgálatom tárgyául, amely többféle szempontból is hasonlóságot mutat az 1954-ben lejátszódó eseménnyel.

Éppen tíz évvel a berni döntőt követő utcai megmozdulások után, 1964. szeptember 13-án a Ferencváros a Népstadionban ünnepelte bajnoki címét. Mivel a mérkőzés után lejátszódott történeteket már többen is feldolgozták,⁴² az esetleírásban ezúttal csak a kollektív erőszakra fókuszálok. A mérkőzés lefújásakor a szurkolók egy része a Népstadion igazgatósági épülete elé ment, hogy ott köszöntse a győztes csapatot. Mivel a rendőrség az egyesülettel és a sportvezetéssel már napokkal korábban megállapodott abban, hogy tilos a mérkőzés után az igazgatósági épület elé vonulni, a karhatalom az odaérkező szurkolók megjelenését szabályszegésnek minősítette. Az esetről szóló rendőrségi jelentésben olvasható:

„A rendőrséget becsmérő különböző megjegyzések, mint »parasztok, csürbék«, stb. hangoztak el, majd ütemes kiabálássá fokozódott. A biztosítás parancsnoka a kiabáló tömeget szétoszlásra szólította fel, s miután ennek nem tettek eleget, adott utasítást a lovasrendőröknek az oszlatás megkezdésére. A viszonylag kis távolság miatt a lovasrendőrök intézkedése nem volt elég eredményes, mert a tömeg körülvette őket és »parasztok, csürhe« szavak kíséretében megkísérelték az egyik lovasrendőrt a lóról lerántani. Ezt követően a biztosítás parancsnoka utasítást adott, hogy nagyobb távolságról vágatva a lovasrendőrök szorítsák ki a tömeget a Népstadion területéről, illetve a sorfalban álló rendőrök kezdjék meg a tömeg oszlatását. Az intézkedés közben többen kövekkel dobálták a rendőröket. A mellék-kijáratnál tartózkodó 6 fős rendőri egységet a tömeg megtámadta, Gyarmati r.őrzetetőt földre teperték, aki a rá mért ütések elhárítása érdekében riasztólövést adott le. Gyarmati elvtárs elmondása szerint, amikor

41 = = Koós, 2019: 74–78.

42 = = Takács, 2014: 125–145.; Koós, 2019: 151–158.

felszólította a huligánokat a zászlók összecsavarására, azok azt kiabálták, hogy »üsd agyon a piszkos zsernyákot, gyűjtsd meg rajta a fakabátot« stb., majd közáport zúdítottak feléje. A mérközésen részvevő egyik szds. elvtárs elmondotta, hogy az első oszlatásnál többen kiabálták, hogy »ne hagyjátok magatokat, húzzátok le őket a lóról, piszkos csibészek«. A Népstadion kerítésénél elhelyezkedő tömegből többen különböző jelszavak hangoztatásával igyekeztek a fiatalokat ingerelni. Pl. »csürhe, gyilkosok, újból megmutattátok, kik vagytok«. Egy ismeretlen személy azt kiabálta a rendőrök felé, hogy »banditák, olyanok vagytok, mint 1956-ban voltatok«. Közvetlenül a Népstadion kijáratánál olyan jelszavak is elhangzottak, hogy »kötelet a zsaruknak, le a pribékekkel, le a kommunistákkal«. Az oszlatás után a városba vezető utakon újra tömörültek és a Rákóczi utat ellepve, hangos jelszavakat kiabáltak. Az egyik tizedes elvtárs elmondotta, hogy a Rákóczi úton a riadóköcsikről leugráltak, közápor fogadta őket, köpködtek rájuk és kórusban kiabálták, »nem mertek löni zsaruk, csürhe szemétládák«. Elmondotta, hogy két ütést érzett, féltérdre esett, az egyik ütés egy sörösüvegtől származott, a másikat egy ökölnyi kő okozta, melyet a tömegből dobtak. Az oszlatási felszólítás után azt kiabálták, hogy »gyertek ide ha mertek, piszkos zsernyákok«. Az egyik ilyen nagyobb csoportból egy ismeretlen személy a Rákóczi úton lévő ajándékbolt kirakatát betörte. Ekkor a biztosítás parancsnoka tömegoszlatást rendelt el. Nyilvánvaló, hogy a rendbontás az igazgatósági épület előtti ünnepséggel volt összhangban, mert a mérközés alatt lényeges rendbontásra nem került sor. Este 20 órakor a városban a rend teljesen helyreállt.”⁴³

Az eseményről készült tízoldalas rendőrségi jelentést ugyanúgy Budapest rendőrfőkapitánya írta alá, mint 1954-ben, tehát a vizsgált forrásunk most is a hatalmon lévők szemszögéből látta az eseményeket. A szurkolók viselkedését és megnyilvánulásait rögzítő leírások is hasonló elemeket tartalmaznak: fáklyaként meggyújtott újságok, erőszakos rigmusok, bántalmazott rendőrök, vagy éppen betört kirakatok.

További analógiát fedezhetünk fel az eseményekben résztvevők számát illetően (a rendőrségi napi jelentés szerint 8–10 ezren vonultak az igazgatósági épület elé⁴⁴), a történesek gyors és spontán kialakulásában, a szervezetlenségben, valamint a károkozásban. Mint ahogy 1954-ben, úgy ezúttal sem tudta megnevezni a politikai rendőrség a cselekmények vezetőit, csupán a hangadók karakterisztikáját vázolta fel: olyan büntetett előéletű huligánok, aki korábban más garázda cselekményekben vagy államellenes szervezkedésben vettek részt.

Érdemes szót ejteni arról a párhuzamról is, amelyet a szurkolók közösségi helyeiről mondhatunk el. „Fokozottabb hálózati ellenőrzés alá kell vonni a szélsőséges FTC-szurkolók által rendszeresen látogatott helyeket: FTC edzőmérkőzések, totó-lottó irodák,

43 = = ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 248–257. Jelentés az 1964. szeptember 13-i FTC–Győr labdarúgó-mérkőzés eseményeiről. 1964. szeptember 17.

44 = = BFL VI. 14. g. Jelentés, 1964. szeptember 14.

*egyres kávéházak és kocsmák.*⁴⁵ Vagyis ugyanazok a társas helyek (stadion, kocsmák, totózó) teremtették meg a szurkolók számára annak lehetőségét, hogy közösen éljék meg a tömeg erejének érzését, mint amelyek az 1954-es események rendőrségi elbeszéléseiben is megjelentek.

Míg 1954-ben a csalódottság, most az öröm volt a tömeg szerveződésének fő oka. A berni döntő utáni demonstráció meglepte a rendőrséget, a mostanira viszont egyenesen készült: a mérkőzés biztosításában 150 operatív tiszttel, 26 közrendvédelmi tiszttel, 400 rendőrrel, 10 lovasrendőrrel, 6 URH gépkocsival és 500 önkéntes rendőrrel vett részt. A rendőrségi jelentés szerint a megelőző időszakban tapasztalt nagyszámú szurkolói rendbontásból lehetett arra következtetni, hogy a fradisták ezúttal is botrányt okoznak. A rend helyreállítása, a botrány felszámolása a rendőrkapitány szerint tervszerűen, szervezeten, szakszerűen ment végbe.

Fontos kérdés, hogy az 1964-es eseményekre jellemző volt-e a rendszerellenesség. A rendőrségi jelentés többszörösen visszatérő motívuma az 1956-os forradalom, amellyel kapcsolatban a szöveg segítségével mindkét fél vélekedését megismerhetjük. A rendőrfőkapitány kiemelte, hogy az előállított személyek közül egy fő 1956-ban részt vett a Köztársaság téri pártszékház ostromában. Emellett megnevezett további négy olyan „veszélyes ellenségként” nyilvántartott személyt, akik „aktív tagjai az FTC szurkoló táborának.”⁴⁶ Takács Tibor a szurkolók és a karhatalom konfrontációját a morális pánik problémájának szempontjából vizsgálta. Elemzésében párhuzamot vont a jelentés és az 1956-ot követő megtorlás narratívája között: a legfontosabb egyezések között említette a nyugati imperialisták ténykedését az ellenség között, a huligánbandák által megtévesztett egyszerű dolgozók részvételét az eseményekben, valamint az állambiztonság eltúlzott önértékelését.⁴⁷ Vagyis az 1964-ben keletkezett szövegben törekedtek a szurkolói rendbontás rendszerellenes élének kidomborítására, sőt annak eltúlzására. A modern diktatúrák nyelvi terében az állami erőszak manipulációra törekszik: ennek első fázisa az „áldozat *identitásának feloldása*.”⁴⁸ Tehát azáltal, hogy az állambiztonsági irat szövegvilága tendenciózusan egy jól ismert „ellenforradalmi” koreográfiát tükröz, a szurkolói rendbontásban résztvevőket a forradalom fegyveres ellenállóival azonosítja.

Ezzel szemben a szurkolók verbális megnyilvánulásait rögzítő szövegrészek egyértelműen azt bizonyítják, hogy a rendőrséggel összecsapó drukkerek a biztosításban résztvevőket azokkal azonosították, akik részt vettek a forradalom leverésében vagy a megtorlásokban („*újra megmutattátok, kik vagytok, banditák, olyanok vagytok, mint 1956-ban voltatok, kötelet a zsaruknak, le a príbékekkel, le a kommunis-tákkal*”). A verbalitás szintjén a szurkolók és a rendőrök között egy 1956-hoz kapcsolt

45 == ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 248–257. Jelentés az 1964. szeptember 13-i FTC–Győr labdarúgó-mérkőzés eseményeiről. 1964. szeptember 17.

46 == Uo.

47 == Takács, 2014: 132.

48 == Ö. Kovács, 2008: 335–336.

szimbolikus határvonal jött létre, ezenkívül a fradisták forradalomhoz fűződő kollektív emlékezete a csoport identitását felerősítette. Az így létrejövő bajtársiasság vagy a „mi-tudat” érzése pedig elősegítette a rendőrökkel szembeni erőszakos fellépést.⁴⁹

Érdeemes megvizsgálnunk azt a kérdést, hogy a Népstadion igazgatósági épülete előtt összegyűlt tömeg saját erőszakos fellépését legitimnek ítélte-e meg. Mint fentebb olvashattuk, a szurkolókkal közösen szervezett hivatalos ünneplést a rendőrség nem engedélyezte, és a döntést az egyesülettel is közölték. Ám az FTC vezetősége közel sem tett meg mindent, hogy a döntésről értesítse szurkolóit is: a rendőrfőkapitány szerint „az FTC elnökség kétszínű magatartása nehezítette a megelőző intézkedések következetes végrehajtását.”⁵⁰ Vagyis amikor a mérkőzés lefújása után az épület elé siető drukkerok rendőrsorfalba ütköztek, saját helyzetükből ítélve a karhatalom közbelépését jogtalannak, saját erőszakos fellépésüket pedig jogosnak tekintették. Röviden: saját értelmezésük szerint az összecsapáshoz az vezetett, hogy a rendőrség nem engedte őket ünnepelni.

Terjedelmi korlátok miatt sajnos nincs lehetőségem számos izgalmas probléma további vizsgálatára. Tanulmányomban nem tértem ki a totális állam által birtokolt erőszak-monopólium társadalomra gyakorolt hatásaira, ezért hiányzik például a karhatalom által elkövetett erőszakos cselekedetek mélyebb elemzése. Az 1964-es Fradi-győzelem utáni rendbontás utóregzései például számos ügynöki munkadossiéban megtalálhatók.⁵¹ Az a vélemény, ami a szurkolók és a szemlélődők részéről akkor a rendőrségi akciókkal kapcsolatban megfogalmazódott, fontos információkat mondhat el a hatalom által elkövetett erőszakos tettekhez való viszonyulásról.

Nem foglalkoztam a kollektív erőszakot elkövetők részletesebb elemzésével sem. Bár az erőszak terét létrehozó tényezőkről és lehetőségekről beszéltem, kevés szót ejtettem magukról az elkövetőkről. A probléma megvilágítása két további aspektusból lehet izgalmas: kik voltak azok az emberek, akik az erőszak terébe belépve elkövetőkké váltak, illetve felelősségre vonásuk alkalmával milyen magyarázatokkal szolgáltak tetteik elkövetésére. Legitimnek vagy illegitimnek tekintették-e cselekményeiket? Honnan és kitől szereztek felhatalmazást a hatalom helyi szintű képviselőivel szembeni fellépésre?

A diktatúra által működtetett állami erőszak elterjedt formája a pszichés, illetve lelki erőszak alkalmazása. E nélkül nem is beszélhetünk a politikai rendőrség működési mechanizmusairól. „*A lelki erőszak, a megfélemlítés és a terror minden zsarnokságban olyan eszköz, amelynek segítségével kikényszeríthető, hogy az életben maradottak*

49 = = Homer-Dixon, 2008: 219.

50 = = ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 248–257. Jelentés az 1964. szeptember 13-i FTC–Győr labdarúgó-mérkőzés eseményeiről. 1964. szeptember 17.

51 = = Lásd „Csillag”, „Bakos Miklós”, „Kazári Ottó” és „Attila” ügynökök jelentéseit. Idézi: Koós, 2019: 155–156.

engedelmeskedjenek.”⁵² A futballszurkolók és sportolók beszerzési dossziéi rengeteg információt árulnak el az áldozatok pszichéjére irányuló erőszak jellegéről.

Tanulmányomban az 1945 utáni futballerőszakkal, azon belül is részletesen két, időben egymástól tíz évre eső, egy-egy futballmérkőzés után lejátszódott kollektív jellegű atrocitással foglalkoztam. Fő kérdésem az erőszakformák típusára irányult: ezzel kapcsolatban azt láthattuk, hogy a vizsgált eseménysorok leginkább a kollektív erőszak fogalomkörébe tartoznak. A történeteket a hatalmon lévők szemszögéből elbeszélő narratívák alkalmasnak bizonyultak arra, hogy szélesebb rálátást kapjunk a diktatúrával szembeni ellenállási formákra. Az elmúlt évtizedek történelem- és társadalomtudományi eredményei segítettek abban, hogy bizonyítsam hipotézisem: az 1945 utáni erőszakos szurkolói megmozdulások nemcsak az elért sporteredmény, hanem a kommunista rendszerrel szembeni ellenérzések miatt is kirobbanhattak. Végül a futballerőszak magyarországi kutatásával kapcsolatban olyan irányokat és lehetőségeket is felvázoltam, amelyek relevánsak lehetnek az adott problémakör további vizsgálatához.

=== Levéltári források ===

Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-19460/1. MTS nemzetközi kapcsolatai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VI.12.a.1 20. kisdoboz

222-208/1954. sz. ügyirat A labdarúgó világbajnoksággal kapcsolatos tömegtüntetésről jelentés

VI. 14. g. Budapesti Rendőr-főkapitányság bűnügyi szervek napi jelentések iratai

xxxv. 95. b. Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága Párt és Tömegszervezetek Osztálya iratai

397 ő. e. A sportegyesületek elnökségi üléseinek jegyzőkönyvei, napirendjei, munkatervek, jelentések

52 == Baberowski, 2019: 153.

=== Hivatkozott irodalom ===

Békés, Baberowski, 2019

Baberowski, Jörg: *Az erőszak terei*. Európa, Budapest.

Ember, 2001

Ember Mária: A kis magyar „focialista forradalom”. *Eső*, 1. sz. 40–45.

Gyáni, 2017

Gyáni Gábor: Kollektív erőszak és társadalmi mozgalmak. Fogalmi és historiográfiai vázlat. In: *1956: Erőszak és emlékezet*. Szerkesztette: Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva. Jaffa, Budapest.

Fónagy, 2020

Fónagy Zoltán: Kollektív erőszak az 1848-as paraszti mozgalmakban. Tipológiai kísérlet. *Századok*, 6. sz. 1165–1187.

Hobsbawm, 1974

Hobsbawm, Eric: *Primitív lázadók*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Homer-Dixon, 2008

Homer-Dixon, Thomas F.: *Környezet, szűkösség, erőszak*. Typotex, Budapest.

Koós, 2019

Koós Levente: *Egészpályás letámadás. A Fradi és az állambiztonság 1945–1970 között*. Inverz Media, Budapest.

Majtényi, 2010

Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Ö. Kovács, 2008

Ö. Kovács József: Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrákban. In: *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Szerkesztette: Szederjesi Cecília. Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet, Salgótarján–Budapest.

Romsics, 1999

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.

Takács, 2014

Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban.*
Jaffa, Budapest.

Takács, 2018

Takács Tibor: *Büntetőterület. Futball és hatalom a szocialista korszakban.*
Jaffa, Budapest.

Tilly, 1977

Tilly, Charles: Hauptformen kollektiver Aktion in Westeuropa 1500–1975.
Geschichte und Gesellschaft, 2. sz. 153–163.

Tomka, 2018

Tomka Béla: Erőszak a történelemben: jelentések és hosszú távú trendek.
Aetas, 3. sz. 170–185.

Szegedi, 2014

Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében.*
Korall, Budapest.

=== Internetes hivatkozások ===

FTC–Újpest: Petárdazápor fogadta a vendégszurkolókat. https://www.nemzetisport.hu/labdarugo_nb_i/ftc-ujpest-petardazapor-fogadta-a-vendegszurkolokat-2225087# (utolsó letöltés: 2020. 05. 20.).

Kulcsszavak

=====

Budapest, labdarúgás, társadalomtörténet